

ULUSLARARASI GÖÇ VE KALKINMA TARTIŞMALARI: BEYİN GÖÇÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yrd. Doç. Dr. Şenay Gökbayrak

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

• • •

Özet

Son yıllarda,uluslararası göç ve kalkınma tartışması, uluslararası kuruluşlar, akademisyenler ve politikacıların artan ilgisini kazanır hale gelmiştir. Bu tartışmalarda, göç ve kalkınma üzerine iyimser beklentiler yükselişe geçmektedir. Göç ve kalkınma sorunu, havaleler, geri dönüş ve diaspora etkileri olmak üzere üç ana kanal üzerinden tartışılmaktadır. Bu çalışma beyin göçü üzerinden, uluslararası göçün kalkınma üzerine etkilerini araştırma amacı taşımaktadır. Çalışmanın temel varsayımı, göçün tüm göç veren ülkeler için otomatik olarak gelişme etkisi yaratmayacağıdır. Bu etki göç biçimine ve göç veren ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal koşullarına göre değişecektir. Bu varsayım temelinde, çalışma, genel olarak beyin göçü düzleminde havalelerin pozitif etkisinin ortaya çıkmadığını; potansiyel olarak geri dönüş ve diaspora etkisinin, havalelere göre daha büyük olduğunu göstermektedir. Bu potansiyel ise, ancak gerekli ortamın yaratılması durumunda ortaya çıkacaktır. Bu ortamın yaratılması ise, genel olarak “beyin göçünden beyin gücüne” yaklaşımını amaçlayan, kamusal politikaların oluşturulması ve uygulanmasına bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası göç, kalkınma, beyin göçü,havaleler, geri dönüş.

The Debates on International Migration and Development: An Investigation on Brain Drain

Abstract

In recent years, international migration and development debate has been gained increasing attention of international organizations, academics and politicians. Optimistic expectations on migration and development have risen in this debate. Migration and development issue has been discussed through three main channels: remittances, return migration and Diaspora effects. This study is aimed at exploring positive development effects of international migration in the case of brain drain. The main assumption of this study is that migration doesn't automatically generate development impacts for all sending countries. These effects depend on migration types and economic, social and political conditions of sending countries. Based on this assumption, this study indicates that remittances effects don't emerge brain drain level generally. It seems that potential of return migration and Diaspora effects are bigger than remittances. But this potential depends on necessary conditions. To acquire positive development impact form brain drain, it is essential to formulate and apply public policies aiming at “brain drain to brain gain” approach generally.

Keywords: International migration, development, brain drain, remittances, return migration.

Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme

GİRİŞ

2000’li yılların başından itibaren, uluslararası göç ve göç veren ülkelerin kalkınması üzerine etkisi, önde gelen kalkınma kuruluşlarının artan ilgisi ile birlikte, önemli tartışmalara sahne olmaktadır. Son yıllarda, özellikle, göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri havalelerin yükselişe geçmesi ile birlikte, havalelerin, göç veren ülkelerin kalkınmasında önemli bir finansman kaynağı olabileceği, uluslararası kuruluşlar, akademisyenler ve politikacılar arasında ilginin artmasına neden olmuştur. Uluslararası göç ve kalkınma üzerindeki etkisi, göçmen havalelerinin yanı sıra, diaspora¹ ve geri dönüş etkileri bağlamında da tartışılmaktadır.

Göç ve kalkınma arasındaki ilişki üzerine tartışmalar yeni bir olgu değildir. II. Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma çerçevesinde, gelişmiş Batılı ülkelere artan göç, göçün, göç veren ülkelerin kalkınması üzerindeki etkilerinin de tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaları, göç akımlarının gelişimi ve farklılaşan biçimlerine göre, De Haas (2006)’ın da belirttiği üzere dört farklı dönem içinde incelemek olanaklıdır. İlk dönem, Petrol Krizi sonrasında, Batılı ülkelerin göçmen alımını durdurması ile sonuçlanan 1973 yılına kadar olan dönemdir. Bu dönemde göç ve kalkınma tartışmalarında iyimserliğin başat konumunda olduğu görülmektedir. Göçmenler

¹ Diaspora, işgücünden ticaret, kültür ve dine kadar çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilmektedir (Cohen,1997). Konumuz açısından üzerinde odaklanılan tür ise, sahip oldukları birikimleri ülkelere aktarabilecek nitelikli olan uzman ağlarıdır.

tarafından başta havaleler ile ortaya çıkan dövizlerin, sermaye ve bilgi transferlerinin, göç veren ülkelerin kalkınmasında pozitif bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir. 1973-1990 yıllarını kapsayan dönemde ise, beyin göçündeki artışa bağlı olarak, göç ve kalkınma tartışmalarında kötümser bir havanın baskın hale geldiği görülmektedir (Bhagwati,1976). Bu dönemde göç ve kalkınma ilişkisi hakkında artan şüphecilik, kalkınma alanından göçün dışlanmasına neden olmuştur. 1990-2000 yılları arasında ise, göç ve kalkınma arasındaki ilişkinin, pozitif ve negatif yönleri ile birlikte, tekrar gündeme taşındığı görülmektedir. Bununla birlikte, göç ve kalkınma arasındaki ilişkiye ilişkin şüpheciliğin sürdüğü de bir gerçektir. 2000’li yılların başından itibaren ise, göç ve kalkınma ilişkisini inceleyen çalışmaların artması ile birlikte, bu alana ilginin yoğunlaştığına tanık olunmaktadır. Söz konusu çalışmalar, farklı bulgulara ulaşsa da, genel olarak göçün, göç veren ülkelerin kalkınması üzerine olumlu etkilerinin olduğu yönündeki düşünceler ağır basmaktadır. Bu ilgi artışında, konuyu gündemlerine alan uluslararası kuruluşların etkisi ağırlık taşımaktadır. Başta göçmen havaleleri olmak üzere, geri dönüş ve diaspora etkileri, uluslararası kuruluşların göç ve kalkınma tartışmalarının öncelikli gündem maddelerini oluşturmaktadır.

Uluslararası göçün, göç veren ülkelerin kalkınmaları üzerine pozitif etkileri öne çıkaran yaklaşımlara rağmen, bu etkilerin tüm ülkeler için homojen bir özellik sergilediğini ileri sürmemizi engelleyen argümanlar da mevcuttur. Söz konusu etkilerin, göç biçimlerine ve göç veren ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ortamlarına göre farklılaşabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma da, bu varsayımdan hareketle, literatürde öne çıkan ve göçün geri bildirim etkileri olarak öne sürülen havaleler, geriye dönüşler ve diaspora etkilerini, çağımızın öne çıkan göç biçimi olan beyin göçü üzerinden tartışma amacı taşımaktadır. Nitelikli işgücünün ülke kalkınmasındaki rolü göz önüne alındığında, beyin göçünün geri bildirim etkilerinin çok daha önemli hale geleceği düşünülmektedir. Günümüzde bilginin ve bilgiye bağlı üretim teknolojilerinin küreselleşmenin motor gücü haline gelmesi, temel göç alıcısı gelişmiş ülkelerin, göç politikalarında, niteliğe bağlı açık bir seçicilik ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda, göç alan ülkelerin, göç politikalarında, beyin göçünü kendilerine çekme adına bir rekabet içinde oldukları görülmektedir. Bu ortam, gelecek yıllarda da, göç akımları içinde beyin göçünün başat konumunu güçlendireceğini göstermektedir. Dolayısıyla göç ve kalkınma ilişkisinin beyin göçü üzerinden tartışılmaya açılması önem taşımaktadır. Bu amaç çerçevesinde, çalışmamızın birinci bölümünde, öncelikle göç ve kalkınma ilişkisinin tekrar gündeme gelmesinde öncülük yapan uluslararası kuruluşların, göç ve kalkınma ilişkisini ele alış biçimleri değerlendirilecektir. İkinci bölümde ise, öne sürülen

argümanlar çerçevesinde, beyin göçü düzleminde, göç ve kalkınma etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN GÜNDEMİNDE GÖÇ VE KALKINMA ETKİLERİ

Göç ve göçmenlerin, göç veren ülkelerin kalkınmasında değerli bir kaynak olabileceği yönündeki tartışmaların öncülüğünü, 2000 yılların başından itibaren uluslararası kuruluşlar yapmaktadır. Bu tartışmalarda, uluslararası göçün, göç veren ülkelerin kalkınma çabalarına etkisinin esas olarak, iki ana eksen etrafında tartışıldığı görülmektedir. İlki, göçün kalkınma üzerindeki finansal etkisi olarak tanımladığımız, göçmen havalelerinin, göç veren ülkelerin kalkınmasındaki rolüne ilişkindir. İkincisi ise, göçün, göç veren ülkelere, geriye dönüş ve diasporalar çerçevesinde ortaya çıkan ve kalkınmanın parasal olmayan öğelerine vurgu yapan tartışmalardır. Küresel düzlemde öne çıkan uluslararası kuruluşların yaptıkları çalışmalarda, iki grup etkiyi de kabul etmekle birlikte; ilk gruba diğerinden daha fazla önem atfettikleri görülmektedir.

1.1. Göçmen Havalelerinin Kalkınmadaki Rolüne İlişkin Tartışmalar

Bu konudaki ilk çalışmalar, *Inter-Amerikan Bankası*'nın Çok Taraflı Yatırım Fonu bünyesinde ve göçmen havalelerini odak alarak gerçekleştirilmiştir. Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde yürütülen geniş çaplı alan çalışmaları sonucunda, 2002 yılında, "Latin Amerika ve Karayipler'de İşçi Havaleleri" başlıklı bir rapor yayımlanmıştır. Rapor, bölgeye gönderilen havalelerin hızlı yükselişine dikkat çekerek, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde yaşayan, Latinlerin, düzenli bir biçimde, kendi ülkelerine para gönderdikleri saptanmıştır. Bu bölge de yapılan çalışmaların ortak sonucu, söz konusu havalelerin işlem maliyetlerini azaltmak için, havale alan göçmen ailelerinin finansal kurumlara erişimini sağlayacak yapılanmaların öncelik taşıdığıdır (Orozco, 2003).

Göçmen havaleleri aracılığıyla, göçün, göç veren ülkelerin kalkınmasına pozitif yönde etkisi olduğu yönündeki tartışmaların canlanmasına neden olan asıl kuruluş ise *Dünya Bankası* (DB)'dir. Göç ve kalkınma tartışmalarının, 2003 yılına kadar, DB'nin gündeminde öncelikli bir yer tutmadığı görülmektedir. 2003 yılında, Küresel Kalkınma Finansmanı raporu, göç ve kalkınma tartışmalarını gündeme getiren dönüm noktası olmuştur. Raporla, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında, göçmen havalelerinin görece önemine vurgu yapılarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, göçmen havalelerinin

miktarını artırmak için alması gerekli önlemler tartışılmaktadır. Rapor, göçmen havalelerinin, gelişmekte olan ülkelerin, dış kaynaklı finansmanında, doğrudan yabancı yatırımlardan sonra, ikinci sırada gelen öncelikli kaynak olduğunu belirtmekte, ancak söz konusu havalelerin işlem maliyetlerinin yüksekliğine dikkat çekilerek, bunları azaltacak önlemlere vurgu yapılmaktadır (Ratha, 2003). Aynı yılın Ekim ayında, DB ile Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı'nın ortaklaşa Londra düzenlediği, konferans ise, bu konudaki ilk küresel toplantı olma özelliğini taşımaktadır. Konferans, göç olgusunu, küresel kalkınmada işbirliğinin gündemine taşıyarak, göçmen havalelerinin ve onların kalkınmadaki rolüne, küresel aktörlerin oldukça önem verdiğini göstermiştir (De Haas, 2006). DB, 2005 yılında, konumuz açısından önemli olan "Uluslararası Göç, Havaleler ve Beyin Göçü" başlıklı bir rapor yayınlamıştır. Raporda, önceki çalışmalar ile paralel bir biçimde, iç ve dış havalelerin, göç veren ülkelerdeki yoksulluğun düzeyini ve şiddetini azaltacağı belirtilmektedir. Ancak, aynı iyimser yaklaşımın, beyin göçü açısından ortaya konulamadığı görülmektedir. Beyin göçünün refah ve büyüme üzerindeki etkisinin, varsayılandan daha küçük hatta negatif olabileceği belirtilmektedir (Özden/Schiff, 2005). Göç ve kalkınma tartışmalarının canlanmasında öncü role sahip olan, DB yaklaşımı genel olarak değerlendirildiğinde, göçün, kalkınma üzerindeki etkisinin finansal boyutu ile öncelikle ilgilenildiği görülmektedir. Bu noktada, işçi havalelerine merkezi bir yer verilmekte ve bu havalelerin ülkeye girişlerini kolaylaştıracak yönde, tüm engellerin kaldırılması, savunulan temel argüman halini almaktadır. Göç ve kalkınma tartışmalarının, DB ile eş anlı olarak, Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin de gündeminde yer almaya başladığı görülmektedir. IMF'nin de konuya yaklaşımı, DB paralelinde, kalkınmada, göçmen havalelerinin öneminin ön plana çıkarılmasıdır. IMF'de, göçün finansal boyutu ile ilgilenmekte ve göçmenlerin, kendi ülkelerine parasal olmayan katkılarına daha az ilgi göstermektedir. Avrupa Yatırım Bankası, Asya Kalkınma Bankası gibi diğer uluslararası kuruluşların da, işçi havalelerini ön plana çıkardıkları, bu havalelerin ülkeye formal kanallar aracılığıyla girişini kolaylaştıracak, düzenlemelere dikkat çektikleri görülmektedir (De Haas, 2006: 15-16).

1.2. Geriye Dönüş, Diasporalar ve Beyin Dolaşımının Kalkınmaya Etkisi

Göçün, göç veren ülkelerin kalkınma çabalarına etkisini ağırlıklı olarak parasal olmayan boyutları üzerinden değerlendirilen uluslararası kuruluşlar, yurt dışında yerleşik hale gelen aynı ülke vatandaşların diaspora yoluyla ülkelerine bilgi, teknoloji ve yatırım transferi yapabileceklerini, geriye dönüş

durumlarında yurt dışında elde edilen bilgi ve deneyimi ülkenin kalkınma çabalarına aktarabileceklerini, kısa dönemli ve sürekli bir dolaşım sağlandığı durumda, özellikle beyin göçünün, göç veren ülkeye olan olumsuz etkilerinin dengelenebileceğini ortaya koymaktadırlar.

Geriyeye dönüşleri teşvik edici nitelikli programlar, özellikle *Uluslararası Göç Örgütü (IOM)*'nin öncülüğünde sürdürülmektedir. IOM, uygun bir biçimde yönetilen uluslararası göçün ülkelerin kalkınmasına ilişkin önemli bir potansiyel oluşturabileceği düşüncesini taşımaktadır. IOM özellikle, beyin göçünün ters etkilerini gidermek amacıyla, nitelikli göçmenlerin ülkelerine geri dönmelerini kolaylaştırma; kısa dönemli göç ve beyin dolaşımını teşvik etmek üzere çeşitli programlar oluşturmaktadır.² IOM, ilk olarak “Yardımcı Dönüş Programları” adı altında Afrika, Latin Amerika ve Jamaika’da çeşitli programlar yürütmüştür. Bu programlar çerçevesinde literatürde ön plana çıkan ise, 1983 yılında oluşturulan Nitelikli Afrika Vatandaşlarının Geri Dönüşü (RQAN) programıdır. Programın amacı, gönüllü geri dönüşler ile Afrika ülkelerinin kalkınmalarında nitelikli insan gücünden yararlanılması ve bunların akışkanlığının sağlanmasında ülkelere yardımcı olunmasıdır (Lowell, 2001: 6-7). RQAN programı, son yıllarda IOM tarafından Afrika İçin Göç ve Gelişme (MIDA) programı ile yer değiştirilmiştir. Yeni program kapsamındaki en önemli değişiklik, göçmenlerin sistematik geri dönüşlerinden çok, insanların ve kaynakların akışkanlığını cesaretlendirici yönde çabalara destek olma amacını ön plana çıkarmasıdır (IOM,2004).

Yurt dışında yerleşik hale gelenlerin oluşturdukları ağlar yolu ile, göç veren ülkeye katkı sağlama çabaları ise, 1970’li yılların sonuna uzanmaktadır. *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)*'nin oluşturduğu, Yurt Dışında Yaşayan Yurttaşlar Aracılığıyla Teknoloji Transferi Programı (TOKTEN), 1977 yılında, Türkiye pilot uygulama bölgesi seçilerek, başlatılmıştır.³ Her ne kadar UNDP, spesifik olarak göç ve kalkınma tartışmaları ile ilgilenmese de, TOKTEN programı bu alanda ilk başlatılan ve hala sürmekte olan bir program özelliği taşımaktadır. *TOKTEN programının* amacı, kısa dönemli ziyaretler kapsamında, yurt dışında bulunan uzmanların ülkelere bilgi aktarımına yardımcı olmaktır. Üç haftadan, üç aya kadar değişen süreler ile, uzmanlar,

² <http://www.iom.org.int>

³ İlk Uygulama California – Abd Makine Mühendisliği Alanında Çalışan Bir Bilim İnsanın Undp Desteğinde Karadeniz Teknik Üniversitesi’ni Ziyaret Etmesidir. Ziyaretin Etkilerinin Başarılı Olması, Daha Sonra Programın Geliştirilmesi Açısından Önemli Bir Gelişme Olmuştur. <http://www.undp.org.ib/tokten> 01.09.2005

kendi ülkelerinde, farklı uzmanlık alanlarında, kamu ve özel sektör kuruluşlarında, çeşitli projeler içinde yer almakta, konferans ve seminerlere katılmakta, üniversitelerde konuk bilim adamı sıfatıyla dersler vermektedirler. TOKTEN, şu anda içinde Türkiye'nin de bulunduğu, 35 ülkede faaliyetine devam etmektedir.⁴ Program gereği, söz konusu kişilerin adları ve çalıştıkları alanlar listelenmektedir. Son dönemlerde bazı ülkeler, bu listelerden yola çıkarak, yurt dışında değişik ülkelerde bulunan uzmanlar arasında ağ yapıları oluşturma yoluna gitmektedirler.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'da, 2000'li yılların başından itibaren, göç ve kalkınma tartışmalarına ortak bir diğer uluslararası kuruluştur. ILO, Birleşik Krallık Uluslararası Kalkınma Departmanı ile ortaklaşa "Gelişmekte Olan Ülkelerden Nitelikli İşgücü Göçü: Etki ve Politika Analizi" başlığı altında, farklı bölgesel düzlemlerde araştırmalar yürüterek, göçmen havaleleri, geriye dönüşler ve geçici göç akımlarının teşviki gibi, başlıklar altında, göç ve kalkınma ilişkisini değerlendirmeye çalışmaktadır (Lowell/Findlay, 2002). ILO, 2004 yılında Alman Teknik İşbirliği Bürosu (GTZ) ile ortaklaşa, diaspora yaklaşımını odak alan bir Göç ve Kalkınma toplantısı düzenlemiştir.

Göç ve kalkınma alanındaki tartışmaların son yıllardaki dönüm noktalarından bir diğeri ise, Aralık 2003'de, BM Genel Sekreteri Kofi Annan öncülüğünde, *Uluslararası Göç Küresel Komisyonu (GCIM)*'nin kurulmasıdır. Komisyonun görevi, uluslararası göçe ilişkin, tutarlı geniş ve küresel ölçekli çerçeve bir yapı hazırlamak olarak tanımlanmaktadır. GCM'in amacı, uluslararası göç yönetişiminin nasıl güçlendirileceğine ilişkin öneriler sunmaktır. GCIM'in, 2005 yılında yayınladığı raporunda, göç ve kalkınmanın göçmen havaleleri boyutunun ötesine geçerek, göç ve kalkınma sorunlarını daha geniş bir çerçeve ele aldığı görülmektedir. Raporunda, göçmen havalelerinin işlem maliyetlerinin azaltılması ve formal ağlar ile ülkelere transferinin kolaylaştırılması; bu havalelerin ülkelerin makro-ekonomi politikaları içinde değerlendirilmesi gereği; diasporaların desteklenmesi; devletlerin ve uluslararası kuruluşların geriye dönüşleri ve dolaşımın kalkınma üzerindeki etkilerini maksimum düzeye çıkarmak için politika ve programlar oluşturması gereklerine vurgu yapıldığı görülmektedir (Gcim, 2005).

Eylül 2006 tarihinde düzenlenen *Uluslararası Göç ve Kalkınmaya İlişkin Yüksek Düzey Toplantı*, Birleşmiş Milletler düzleminde, göç ve kalkınma konusunda ilk spesifik toplantı olması nedeniyle önem taşımaktadır. Toplantının amacı, uluslararası göçün, kalkınma üzerindeki olumlu etkilerini

4 www.unvolunteers.org/volunteers/options/abroad/tokten.htm 01.07.2005

maksimize edecek uygun yolları tanımlamak için, uluslararası göçü çok boyutlu ele alarak tartışmaktadır. Toplantıda öne çıkan konu başlıklarının, uluslararası göçün ekonomik ve sosyal kalkınma üzerindeki etkileri; nitelikli işgücünün göçü; göçmen havalelerinin kalkınma üzerindeki etkilerini geliştirmeye yönelik eylemler; insan ticaretini önlemeye yönelik uluslararası işbirliği ve uluslararası göçü ülkeler ve göçmenler yararına işletecek yönde uluslararası işbirliğini geliştirmeye yönelik kurumsal mekanizmalar olduğu görülmektedir. Göç ve kalkınma alanında Birleşmiş Milletler bünyesinde, son yıllarda ortaya çıkan bu canlanma; Birleşmiş Milletler'in, göç konusundaki ilgisinin daha önce sadece, göçün yönetimi ve göçmenler ile mültecilerin haklarının korunması gibi konular ile sınırlı olduğu düşünülünce önemli gelişmeler olarak değerlendirilmektedir (De Haas, 2006).

Uluslararası göç ve kalkınma üzerindeki etkilerine ilişkin, uluslararası kuruluşların öncülüğünde ortaya çıkan argümanlar, son yıllarda göç literatürünün öncelikli gündem maddelerini oluşturmaktadır. Göçün, göç veren ülkelerin kalkınmasının finansmanında bir kaynak olarak göçmen havaleleri; kalkınmada stratejik insan gereksinimi, bilgi ve teknolojinin sağlanması anlamında diaspora etkileri, geriye dönüşler ve kısa dönemli göçlerin özendirilmesi anlamında parasal olmayan öğeler, uluslararası göçten sağlanması beklenen olumlu dışsallıklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, söz konusu etkileri, uluslararası göç hareketleri içinde, payı, diğer göç kategorilerine göre hızla artan beyin göçü düzleminde incelemeye çalışalım.

2. BEYİN GÖÇÜ VE KALKINMA ÜZERİNE ETKİLERİ

Yüksek düzeyde eğitime ve buna bağlı olarak niteliğe sahip işgücünün, en genel anlamda daha iyi yaşam ve çalışma olanakları sunan ülkelere gitmesi olarak tanımlanabilecek beyin göçü, son yıllarda uluslararası göç hareketleri içinde payı en fazla artan göç kategorisidir. Beyin göçüne ilişkin tam ve kesin verilere ulaşma olanağımız olmamakla birlikte, yapılan çalışmalar, son onbeş yıllık dönemde, beyin göçünün, önemli ölçüde arttığını göstermektedir (Stalker, 2000; Iom, 2005). Docquier and Marfouk (2004)'a göre, 1990-2000 yılları arasında OECD ülkelerine olan göçler içerisinde, niteliksiz olarak değerlendirilen göçmenlerin payı %28 artarken, nitelikli işgücünün göçü %70 oranında artış sergilemiştir. Göç veren ülkeler ile göç alan ülkeler arasında her geçen gün artan kazanç farklılıkları, göç veren ülkelerdeki yaşam kalitesinin görece düşüklüğü, güvensizlik ve belirsizlik gibi itici faktörler, küresel üretim rejimleri çerçevesinde, gelişmiş ülkelerde nitelikli işgücüne olan talebin

artması sonucu ortaya çıkan seçici politikalar ile birleşince uluslararası göç akımları içinde beyin göçünün payı ön plana çıkmaktadır (Iom, 2005; Castells, 2005) Göç alan gelişmiş ülkelerde nitelikli işgücü akımlarının göçüne öncelik veren seçici göç politikaları, bu gerçekliği açık bir biçimde göstermekte, hatta gelişmiş ülkeler arasında bu alanda uluslararası bir rekabet ortaya çıkmaktadır (Lowell, 1996; Clark/Conrally, 1997; Mahroum, 2001).

Varolan koşullar ve özellikle gelişmiş ülkelerin göç politikalarının özellikleri incelendiğinde, uluslararası göçler içinde yakın gelecekte de, beyin göçü olgusunun önemli ölçüde artacağı düşünülmektedir. Hem beyin göçünün uluslararası göçler içinde payının hızla artması hem de beyin göçünün, göç veren ülkeler açısından yarattığı kaybın çok daha maliyetli olması göz önüne alındığında, göç ve kalkınma tartışmalarının, beyin göçü düzleminde ele alınmasını gereği ortaya çıkmaktadır.

2.1. Havaleler ve Yatırımlar

Uluslararası göç tartışmalarında, göçmenlerin kendi ülkelerine gönderdikleri havalelerin göç veren ülkelerin yabancı döviz rezervlerine yapacağı katkılar, tartışıla gelen bir olgudur. Göç veren ülkeler açısından yurt dışından gelen dövizler, sadece ülkelerin yabancı döviz pozisyonuna katkı anlamında değil, aynı zamanda, göçmenlerin geride bıraktıkları hane halklarının tüketim ve yatırım kalıplarına yaptıkları etkiler nedeni ile de ülke ekonomileri açısından önemli bulunmaktadır. Türkiye'nin, 1960 ve 1970'li yıllarda başta Avrupa ülkeleri olmak üzere yabancı ülkelere işgücü göçünün özendirici nitelikteki uygulamalarında, bu faktörün etkisi büyük olmuştur (Abadan-Unat, 2002).

Literatürde, yurt dışından göçmenlerin gönderdikleri havalelerin belirleyicilerine ilişkin olarak, dört farklı yaklaşım bulunmaktadır (Gallina, 2006: 3-4). İlki, sosyal ilişkilerin doğasını ve finansal açıdan zorunlulukları açıklayıcı faktör olarak kabul eden endojen göç yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, göçmenlerin geride kalan ailelerinin ekonomik durumlarını düşünmesi ve onlara katkı zorunluluğu, havalelerin temel nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Portföy yaklaşımına göre ise, göçmenlerin havale göndermelerinin ana güdüsü, bireysel rasyonel kararlarıdır. Bu yaklaşımda, orijin ülkeye gönderilecek miktar, yatırımların göç alan ve veren ülkedeki getiri oranının büyüklüğüne bağlı olarak belirlenecektir. Risk paylaşımı ve sigorta yaklaşımına göre ise, havaleler, ailenin sosyo-ekonomik durumunu geliştirme için, verilen kolektif kararın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, yurt dışından gelen havaleler, aile üyeleri için bir sigorta işlevi görmektedir. Sosyal sermaye yaklaşımına göre ise, havaleler, yalnızca finansal anlamda bir transfer değil,

aynı zamanda hane halklarının sosyal sermayesine bağlı olarak düzeyi ve kullanımı değişen özellikler taşımaktadır. Tüm bu yaklaşımlar ışığında, havalelerin çok farklı koşullar ve nedensellik bağlamlarında incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

IMF'nin, göç veren ülkelere banka kanalı ile gönderilen formal nitelikteki göçmen havalelerinin durumunu içeren raporuna göre; işgücü ihracatında başı çeken 24 ülkenin 1981-2000 yılları arasında, toplam döviz girişinin reel rakamlara göre, yıllık 36 milyar \$ olduğu görülmektedir. 2000 yılı itibarıyla en fazla döviz girdisi elde eden ülkeler, sırasıyla 7.994 milyar \$ ile Hindistan, 5.816 milyar \$ ile Meksika ve 4.035 milyar \$ ile Türkiye'dir (Adams, 2003: 4-6).

Göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri havalelerin miktarı her ne kadar son yıllarda önemli bir artış sergilese de, beyin göçü açısından bir takım sorunlar bulunmaktadır. İlk olarak söz konusu rakamlar, yurt dışından gelen havalelerin, nitelik düzeyi açısından ayrıntılı olarak inceleme olanağı sunmaktadır. Rakamlar yurt dışında yaşayan tüm işçilerin gönderdikleri havalelerin büyüklüğüne işaret etmekte, dolayısıyla nitelikli göçmenlerin, bu büyüklükteki payını ortaya koyma şansı tanımamaktadır. Bu noktada, nitelikli göçmenlerin, ülkelere havale gönderme konusundaki eğilimlerinin ne yönde şekillendiği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuya ilişkin yapılan çalışmalarda ortaya çıkan genel özellikler; havalelerin göçmenlerin gelir düzeyi, göç veren ülkelerin ekonomik ve siyasal durumu, kalış süresi ile göçmenlerin geride kalan hane halkının sosyo-ekonomik özelliklerine göre farklılaştığını göstermektedir (Commander vd., 2002). Söz konusu çalışmalarda, nitelikli göçmenlerin ülkelere gönderdikleri havaleler için ortaya konulan genel kanı, nitelik düzeyi düşük göçmenlere göre, niteliklerin ülkelere göreli olarak daha az havale gönderdikleridir. ABD'de bulunan Latin Amerikalı göçmenler üzerine yapılan bir araştırma, nitelikli meslek gruplarında çalışan göçmenlerin ve söz konusu topluma entegrasyonu kolayca gerçekleştirebilenlerin ülkelere yatırım amaçlı döviz gönderme eğilimlerinin daha az olduğunu ortaya koymaktadır (Despio, 2000). Teorik olarak, eğitim ve nitelik düzeyi yüksek göçmenlerin daha fazla gelir elde etmeleri nedeniyle, daha fazla tasarruf yaparak, ülkelere döviz göndermeleri beklenmektedir. Ancak, nitelikli göçmenlerin, genel olarak sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerden gelmeleri, göç sürecinde kendi aileleri ile birlikte gitme kolaylığına sahip olmaları, gelir düzeylerinin göreli yüksekliği havale gönderme eğilimlerini sınırlayan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, nitelikli göçmenlerin niteliksizlere oranla hane halkının ekonomik ve sosyal konumunu iyileştirmekten çok, kendi bireysel bir takım istemlerini gerçekleştirmek üzere göç etme eğilimlerinin daha yüksek olmasının, ülkelere

döviz gönderme konusundaki tutumlarını etkileyebileceği belirtilmektedir (Lowell, 2001:20). Havale akımlarında ilk sırada yer alan Hindistan'ın beyin gücü üzerine yapılan çalışmada, Hintli nitelikli göçmenlerin, ülkelerinin ekonomik ve siyasal istikrarsızlığından duydukları kaygı nedeniyle yatırımlarını, buldukları ülke ya da başka bir yabancı ülkede tutmayı tercih ettiklerini, nitelikli göçmenlerin gelir ve refah düzeyi yükseldikçe, her ne kadar Hindistan'da bu konuda özel bir takım özendirici avantajlar sunulsa da, Hindistan'da mevduat tutma eğilimlerinin azaldığını göstermektedir (Khadria, 1999: 148-150). Yurt dışında yaşayan Türk mühendisler üzerinde yapılan araştırmada da, mühendislerin Türkiye'de menkul ve gayrimenkul anlamında para transferlerinin çok düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Yurt dışında yerleşik hale gelmiş 130 mühendis üzerinden, beyin göçünden pozitif bir dışsalık sağlanabilir mi sorusunu yanıtlamaya çalışan araştırmada, mühendislerin %70'nin, Türkiye'de herhangi bir yatırımının olmadığı; %16,2'sinin ise Türkiye'de gayri menkulü bulunduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, mühendisler, bu gayri menkullerin kendi yatırımlarından çok, ailelerinin kendilerine yaptıkları yatırımlar olduğunu belirtmişlerdir. Teorik açıdan Türkiye ekonomisi için önemli bir kaynak olarak sayılan menkul yatırımların ise, araştırma kapsamında yer alan mühendisler açısından %6,3 gibi bir oranla oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu durumda Türkiye ekonomisinin yaşadığı krizler sonucu oluşan ekonomik istikrarsızlık durumun etkili olduğu söylenebilir. Mühendislerin %4,7'sinin ise Türkiye'de hem menkul hem de gayri-menkul yatırımı bulunmaktadır (Gökbayrak, 2006).

Nitelikli göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri havaleler ya da yaptıkları yatırımların miktarı kadar, bu finansal araçların göç veren ülkelerin kalkınmasına katkı yapacak verimli ve üretken alanlarda kullanılması daha önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Hindistan örneğinde, yurt dışında yaşayan vatandaşlarından gelen döviz ve çeşitli yatırım araçlarının büyüklüğünün 1980'li yılların sonuna doğru Hindistan'ın ticaret açıklarının %35'ni kapatacak ölçüde olmasına karşın, gelen bu kaynakların ülkenin dış borç ödemeleri için kullanıldığı belirtilerek, marjinal katkı anlamında çok da anlamlı bir etki yaratmadığı öne sürülmektedir (Khadria, 1999: 142).

Nitelikli işgücünün ülkelerine havale gönderme ve yatırım konusundaki eğilimleri dikkate alındığında, dövizlerin yerli üretim, istihdam ya da ihracatı artıracak yönde kullanılmadığı zaman, ülke ekonomisinin gelişimine katkı yapacak önemli ve güvenilir bir dengeleyici unsur olmadığı karşımıza çıkmaktadır. Ancak, nitelikli göçmenlerin ülkelerinde istikrarlı bir ortam sağlandığı takdirde, niteliksiz göçmenlere oranla önemli miktarlarda ülkeye döviz girdisi sağlayacakları da bir gerçektir. Nitelikli göçmenlerin tasarruflarını bankalar, güvenilir yatırım araçları gibi formal kanallar çerçevesinde

değerlendirecekleri varsayımı altında, söz konusu yabancı döviz rezervlerinin etkin kullanımı ile dövizlerin ülke ekonomine önemli katkılar yapabilecek potansiyelini de bulunmaktadır. Ancak burada öncelikli olan De Haas (2005)'in da belirttiği gibi, yurt dışından gelecek havalelerin, her koşulda göç veren ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınma yaratmayacağıdır. Tersine ülkelerin ekonomik ve siyasal istikrarı, yurt dışından gelecek göçmen havaleleri ve yatırımların miktarını belirleyen temel değişken konumundadır. Özellikle bu koşullar, nitelikli göçmenlerin ülkeleri ile yaratacağı finansal bağlar açısından temel belirleyici koşullar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.Geri Dönüşler

Beyin göçünün göç veren ülkeler açısından ortaya çıkardığı ters etkileri dengeleyecek mekanizmalardan bir diğeri, belli bir süre yurt dışında kalıp, orada bilgi ve deneyimini arttırdıktan sonra, nitelikli işgücünün ülkesine dönmesi ile ortaya çıkan kalkınma etkileridir (Mountford, 1997; Regets, 2001; Lowell/Findlay, 2002). Bu durumda geçici göç olarak adlandırılan bir olgu ortaya çıkmaktadır. Bu unsurun, dönüşün gerçekleşmesini kolaylaştıracak ortamın sağlanması durumunda, göç veren ülkenin kalkınmasında önemli bir kazanım yaratacağı açıktır.

Literatürde, beyin gücünün geri dönüşlerinin göç veren ülkeler açısından sağlayacağı yarar üzerine herhangi bir kuşku bulunmamakla birlikte, bu argüman görgül veriler ile yeterince desteklenir nitelikte değildir. Birçok araştırmacı, geri dönüş argümanı çerçevesinde göç yerine “beyin dolaşımı” gibi kavramları kullanmayı tercih etse bile, bu tercihe neden olan geri dönüş eşliği tam olarak belirlenmemektedir (Lowell, 2001: 18). Nitelikli göç akımlarının temel hedef ülkesi olan ABD’de yapılan çalışmalar, özellikle bilim ve teknoloji alanında doktoralarını tamamlayan yabancı öğrencilerin yaklaşık yarısının ABD’de kalmayı tercih ederken, diğer yarısının geri dönmesini “beyin dolaşımı” olarak kabul etmektedir (Appleyard, 1991; Regets, 2001) Ancak, söz konusu durum genel geçer bir özellik sergilememektedir. Çünkü, geri dönüşlerin oranı göçmenlerin ülkelerine ve uzmanlık alanlarına göre büyük farklılıklar göstermektedir. Mezuniyet sonrası beş yıl içinde, ABD’de çalışmayı sürdüren doktoralı uzmanların oranı Koreliler’de %11’i; Meksikalılar’da %30’u; İngilizler’de %59’u; Hintliler’de %79’u; Çinliler’de ise %88’i bulmaktadır (Lowell, 2001: 18). Eğitimlerini tamamladıktan sonra ülkede kalmayı sürdürme oranı, uzmanlık alanına göre de farklılık taşımaktadır. Sosyal bilimler alanında doktora yapanlarda bu oran, %32’i olurken, fizik ve matematik bilimlerinde ise %61’e çıkmaktadır (Regets, 2001: 11). Göç veren ülkeler ve uzmanlık alanları açısından büyük ölçüde farklılaşan bu tablo, geriye

dönüş çerçevesinde ortaya atılan beyin dolaşımı gibi bir yargının genel bir durumu ifade etmediğini ortaya koymaktadır.

Yaşanan deneyimler, beyin göçü düzleminde geriye dönüşlerin, kalkınma çabalarına katkı sağlamasının ancak bu konuda bilinçli kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanmasına bağlı olduğunu göstermektedir. Bu konuda başı çeken, Çin ve Tayvan gibi ülkelerin deneyimleri incelendiğinde, geriye dönüşü sağlayacak politikaların temel özelliğinin aktif, güdeleyici ve bilgiye dayalı olduğu görülecektir. Bu politikaların kısa ve orta erimde öncelikli olarak, beyin göçünde öncelikli belirleyici olan meslek ortamına ilişkin bir takım avantajlar sunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, uygun bir iş bulma, tatmin edici ücretler sunma, çalışma ortamını alt-yapı açısından güçlendirme, yeterli araç-gereç ve donanımı sağlama, çeşitli vergi avantajları sunma, geriye dönüşü çekici kılmak için kullanılan unsurların başında gelmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu kişilerin seyahat ve yerleşim masraflarını karşılama, yabancı eş ve çocuklara vatandaşlık hakkı verme, yabancı eş için uygun çalışma olanakları sağlama, çocuklar için kaliteli eğitim olanakları sunma gibi aile bireylerine de yönelik bir takım programlar, dönüşü çekici kılmada karşımıza çıkan unsurlardır (Chang, 1992; O'neil, 2003; Iom, 2005).

Türkiye için ise, mevcut durumda geriye dönüşler için uygun ortamın olmadığı görülmektedir. Yurt dışında yaşayan mühendisler üzerinde yapılan araştırmada, mevcut durum itibarıyla, mühendislerin %52'sinin geri dönmeyi düşündüğü; %39'un geriye dönmeyi düşünmediği; %9'un ise kararsız olduğu görülmektedir. Bu oranların ötesinde, Türkiye'ye geri dönmek için ne tür koşulların oluşmasının beklendiği bize daha anlamlı veriler sunmaktadır. Bu noktada, mesleki açıdan tatmin edici bir ortamın sağlanması (%62), siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanması (%20) ve sosyal yaşamın kalitesinin yükselmesi (%16), mühendisler için, geriye dönüşlerin ön koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır (Gökbayrak,2006).

Tüm bu veriler, geriye dönüşlerin beyin göçü düzleminde etkili bir kalkınma aracı olabilmesinin ön koşulunun, göç veren ülkelerdeki mesleksi, ekonomik ve siyasal ortamın geliştirilmesine bağlı olduğunu göstermektedir. Ancak bu koşullar sağlandığı zaman, geriye dönüşlerin kalkınma çabaları üzerinde anlamlı etkiler yaratacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla, Iradele vd(2003)'de belirttiği gibi, geriye dönüş argümanı, tüm göç veren ülkeler açısından genel geçer bir özellik taşımamakta; ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyal koşullarının özelliklerine göre farklı süreçlerin yaşandığı görülmektedir.

2.3.Diaspora Etkileri

Beyin göçünün, göç veren ülkeler üzerindeki olumsuz etkilerini dengeleyici ve göçü, göç veren ülkenin kalkınmasında yararlı bir unsur haline getireceği varsayılan diğer bir mekanizma da, literatürde yaygın adıyla bilinen “diaspora” lar çerçevesinde ortaya çıkan etkilerdir. Beyin göçü tartışmalarında, etkisini 1990’lı yılların sonunda giderek arttıran bu yaklaşım, göç veren ülkelerin vatandaşlarının geriye dönmeler bile, yaşadıkları ülke ile kendi ülkeleri arasında ticaret, iş, teknoloji transferi, akademik işbirliği gibi çeşitli ağlar yoluyla yapacakları katkıların bilgi, teknoloji ve yatırım transferi bağlamında göç veren ülkelerin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunacağını savunmaktadır (Meyer/ Brown, 1999; Lowell / Findlay, 2002; Saxenian, 2002).

Diaspora etkilerini öne çıkaran yaklaşımlar, yurt dışında göçmenlerin meslek ve aile yaşamında bir düzen kurdukları, bu bağlamda geriye dönme olasılıklarının düşük olduğu varsayımından yola çıkmaktadırlar. Dolayısıyla, geri dönüş olmaksızın, uzmanların kendi aralarında oluşturacakları ağlar ile elde edecekleri deneyimleri ülkelerinin kalkınma çabalarına yardımcı olabilecek bir güç olarak algılama ve bunu bir politika aracı olarak kullanma, yaklaşımın temel özelliğidir.

Diasporalardan yararlanmanın iki temel biçimi olduğu genel kabul gören bir olgudur (Meyer/Brown, 1999; Lowell / Findlay, 2002; Wickramasekara, 2003). Bu kanalların söz konusu ağlar ile ülkeye kanalize edilecek havaledir. İkinci unsur ise, yurt dışında oluşturulan kuruluşlar ya da ağlar yolu ile ülkenin gelişimine katkıda bulunacak teknoloji ve yatırım transferinin sağlanmasıdır.

Havalelere ilişkin tartışmalarda daha öncede değindiğimiz üzere, beyin göçü bağlamında ciddi çıkmazların ortaya çıkması, diaspora etkilerine ilişkin yaklaşımlarda, uzun dönemde ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkıda bulunabilecek nitelikteki bilgi, teknoloji ve sermaye akımları şeklindeki kanalların ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Diasporalara yüklenen bu anlam çerçevesinde, Meyer ve Brown (1999), bilimsel nitelik taşıyan ve 30 ülke ile ilişkili bu ağların sayısını 41 olarak belirtmektedir. Otonom bir şekilde ve birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan bu ağların gelişiminde inter-net ortamı önemli bir rol oynamaktadır. Büyüklük, alan, aktiviteleri ve yapı bakımından ise oldukça heterojen bir yapı sergilemektedirler. Bu oluşumların, sadece o toplumda dayanışmanın sağlanması değil, aynı zamanda elde ettikleri deneyim ve başarıları ülkelere yansıtma anlamında da önemli işlevleri olduğuna inanılmaktadır. Gerçekleştirdikleri faaliyetler incelendiğinde ise, konferans, seminer, proje gibi mesleki faaliyetlerden, kültürel ve sosyal faaliyetlere uzanan geniş bir yelpaze ortaya çıkmaktadır. Sürekli bir haber ve iletişim grupları olan bu oluşumlar, kendi ülkelerinde kamu

kuruluşları, özel sektör ve hükümet dışı kuruluşlar ile birlikte proje üretmekte, ticari bağlar kurmakta ve çeşitli danışmanlık hizmetleri sunmaktadırlar ABD’de Silicon Vadisi’nde çalışan Hintli, Çinli ve Tayvanlı mühendislerin oluşturdukları meslek kuruluşları çerçevesindeki ağların, ülkelerine bilgi ve teknoloji aktarımı açısından önemli işlemlere sahip oldukları, bu bağlamda küresel bir girişimcilik kültürünün ortaya çıktığı belirtilmektedir (Saxenian, 2002).

Diasporaların potansiyel başarısı, sürekli bir iletişim sonucunda ortaya çıkacak ürünlerin göç veren ülkeye aktarımını sağlayacak koordinasyon işlevi taşıyacak birimlerin varlığına bağlıdır. Yine, özellikle teknoloji transferinin anlamlı bir işlev görmesi, yerel çalışma ortamı ve işgücünün bu teknolojiyi kullanabilecek düzeyde olmasına bağlıdır. Ancak bu koşullar sağlandığında, ülkelerin ekonomik kalkınmasında etkili olacağı, yüksek eğitim kurumları ve iş çevrelerinin uyarılarak, iki yönlü ticari akımların gelişim potansiyeli yükselecektir.

Burada üzerinde düşünülmesi gerekli bir diğer nokta da, patent hakları gibi bir takım uluslararası düzenlemeler kapsamında söz konusu transferin gerçekleşmesinin çok kolay olmayacağıdır. Göç veren ülkelerin öncelikle, teknolojik gelişime ortam sağlayacak içsel bilgi üretimini olanaklı kılacak ortamları desteklemesi ön koşuldur. Yine, kalkınmanın ekonomik, sosyal ve kültürel olarak bir bütün olduğu gerçeği göz önüne alındığında, söz konusu transferin sadece bilgi ve teknoloji alanı ile de sınırlı kalmaması gerekmektedir.

Göç veren ülkelerin kalkınmasında diaspora etkilerinin de analizi, göç veren ülkelerdeki ortamın koşullarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu ortam sağlandığı zaman, kısa ve orta erimde, göç veren ülkeler açısından olumlu etki potansiyelinin yüksek olduğu düşünülmektedir. Nitekim, Türkiye bağlamında bu şekilde bir etkinin ortaya çıkma potansiyeline yönelik olarak, yurt dışında yaşayan mühendisler üzerine yapılan çalışmada, mühendislerin %65,8’i, Türkiye’ye mesleksel anlamda katkı yapmayı düşündüklerini; %10,3 gibi görece olarak küçük bir kısmı ise bu şekilde bir destek vermeyi düşünmediklerini, %24’ü ise bu yönde bir destek vermeyi düşünmekle birlikte bu desteğin biçimine ilişkin herhangi bir fikirlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Öne çıkan destek biçimleri ise, ortak çalışma ve projeler; e-ağlar ve forumlar oluşturarak çalışma; uluslararası seminer, konferans ve toplantılar düzenleyerek bilgi paylaşımında bulunmak ve uzmanlık alanına yönelik işlerde Türkiye için danışmanlık hizmet vermektir (Gökbayrak, 2006). Yurt dışında ortaya çıkan bu olumlu potansiyelin işlev kazanması, bu katkıların sahiplenilmesini sağlayacak, bilinçli kamu politikalarının varlığına bağlı olacaktır.

SONUÇ

Uluslararası göçün, göç veren ülkelerin kalkınmasında ortaya çıkaracağı potansiyel olumlu etkiler üzerinde, 2000’li yılların başından bu yana, uluslararası kuruluşlar gündeminde artan bir uzlaşının bulunduğu görülmektedir. Bu yaklaşım, uluslararası kuruluşların hazırladığı raporlar, düzenlediği toplantılar ve seminerler çerçevesinde etkisini artırmaktadır. Göç ve kalkınma tartışmaları, iki ana eksen üzerinden yürütülmektedir. Bu tartışmalarda başı çeken DB, IMF, IOM gibi kuruluşlar, göçmen işçilerin havaleleri ve yatırımlarını, göç veren ülkelerin kalkınmasına önemli bir finansal kaynak olarak öne çıkarırken; Birleşmiş Milletler ve bağlı uzmanlık kuruluşlarının, geriye dönüşler ve diaspora etkileri gibi parasal olmayan unsurları öne çıkardığı görülmektedir. Bu etkiler, teorik düzlemde kabul edilmekle birlikte; söz konusu etkilerin, uygulamada genel geçer bir nitelik sergilediğini öne sürme olanağı bulunmamaktadır.

Bu etkiler hem göç biçimlerine hem de ülkelerin ekonomik, siyasal ve sosyal ortamlarındaki farklılıklara bağlı olarak değişmektedir. Uluslararası göçte son yıllarda öne çıkan beyin göçü düzleminde, göç ve kalkınma etkilerini inceleyen bu çalışma, söz konusu etkileri genel geçer doğrular olarak kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Göçmenlerin, yurt dışından gönderdikleri dövizler ve yatırımlara yönelik iyimser beklentilerin, nitelikli göçmenler düzleminde, bu grup için göçün nedensellik bağlamı göz önüne alındığında, ortaya çıkmadığı görülmektedir. İkinci olarak, geriye dönüşler ve diasporaların beyin göçünün göç veren ülkelerin kalkınmasına, gerekli ortam sağlandığı takdirde, daha büyük bir etki yapacağı düşünülmektedir. Var olan durum itibarıyla, Türkiye’de dahil olmak üzere birçok göç veren ülkenin, beyin göçünden olumlu bir dışsallık sağlama potansiyeli bulunmakla birlikte; bu potansiyel tek başına anlam taşımamaktadır. Yaşanan deneyimler, bu etkilerin ancak, bilinçli kamu politikaları kapsamında, gerekli ortamın sağlanması durumunda ortaya çıktığını göstermektedir. Bu politikaların da, göç alan gelişmiş ülkelerin seçici politikalarını göz önüne alarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle, uluslararası göç, bu bağlamda da beyin göçünden kalkınmada olumlu dışsallık sağlamak, ancak bu dışsallığın ortaya çıkmasını sağlayacak kamusal politikalara ve bu konuda farkındalık yaratılmasına bağlı olarak değişecektir.

Kaynakça

- ABADAN-UNAT, Nermin(2002), *Bitmeyen Göç: Konut İşçilikten Ulusötesi Yurttaşlığa* (Istanbul:Istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları No:30).
- ADAMS, Richard H.(2003), *International Migration, Remittances and The Brain Drain* (Washington D.C. World Bank Policy Research Working Papers 3069).

- APPLEYARD, Reginald T.(1989), "Migration and Development: Myths and Reality," *International Migration Review*, 23/3:486-499.
- BHAGWATI, Jagdish (1976), "The Brain Drain," *International Social Science Journal*, 27/4: 691-729.
- CASTELLS, Manuel (2005), *Ağ Toplumunun Yükselişi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları No: 97) (Çev.: Ebru Kılıç).
- CHANG, Shirley (1992), "Causes of Brain Drain and Solutions: The Taiwan Experience," *Studies in Comparative International Development*, 27/1: 27-43.
- CLARK -COBB, Deborah, A. / CONROLLY, Marie D. (1997), "The World-wide Market for Skilled Migrants: Can Australia Compete," *International Migration Review*, 31/3: 670-693.
- COHEN, Robin (1997), *Global Diasporas An Introduction* (UCI Press).
- COMMANDER, Simon / KANGASNIEMI, Mari / WINTERS, Alan (2002), *The Brain Drain: Curse or Boon? A Survey of the Literature* (paper for CEBR/NBER/SNS International Seminar on International Trade, Stockholm 24-25 May 2002).
- DE HAAS, Hein (2005), "International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts," *Third World Quarterly*, 26/8:1269-1284
- DE HAAS, Hein (2006), *Engaging Diasporas :How Governments and developmet agencies can support diaspora involment in the development of origin countries,*(International Migration Institute).
- DESPIO, Louis (2000), *Sending Money Home... For Now: Remittances and Immigrant Adaptation in the United States*, Working Paper of Inter-American Dialogue, www.dialogue.org
- DOCQUIER, Frederic / MORFOUK, Abdeslam (2004), *Measuring The International Mobility of Skilled Workers* (World Bank Working Paper).
- GALLINA, Andrea (2006), *The Impact of International Migration on The Economic Development of Countries in The Mediterranean Basin*, UN/POP/EGM/2006): 4.
- GCIM(2005), *Migration in an Interconnected World: New Directions for Action* (Geneva).
- GÖKBAYRAK, Şenay (2006). *Gelişmekte Olan Ülkelerden Gelişmiş Ülkelere Nitelikli İşgücü Göçü ve Politikalar- Türk Mühendislerinin Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme*, A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- IOM (2004), *Mobilizing The African Diasporas for Development*, Migration for Development in Africa(MIDA) (<http://www.iom.org>)
- IOM (2005), *World Migration 2005* (Cenevre).
- IRADALE, Robyn /GUO, Fei / ROZARIO, Santi (2003), *Return Migration in the Asia Pacific* (UK: Edward Elgar Publishing)
- KHADRIA, Binod (1999), *The Migration of Knowledge Workers: Second-Generation Effects Of Indian's Brain Drain* (London: Sage Publications).
- LOWELL, Lindsay (1996), "Temporary Visas for Work, Study and Cultural Exchange: Introduction and Summary," *Temporary Migrants in The United States* (ed: Lindsay Lowell, U.S. Commission on Migration Reform Research Paper) : 1-27.
- LOWELL, Lindsay (2001), *Policy Responses to The International Mobility of Skilled Labour*(Geneva: ILO Migration Papers No:45).
- LOWELL, Lindsay / FINDLAY, Allan (2002), *Migration of Highly Skilled Persons from Developing Countries, Impact and Policy Responses, Sythesis Report* (Geneva: ILO International Migration Papers No:44)
- MAHROUM, Sami (2001), "Europe and The Migration of Highly Skilled Labour," *International Migration*, 39/5:27-43.
- MEYER, Jean -Baptiste / BROWN, Mercy (1999), "Scientific Diasporas:A New Approach to the Brain Drain," *prepared paper for the World Conference on Science UNESCO - ICSU Budapest, Hungary, 26 June-1 July 1999* (<http://www.unesco.org/most/meyer.htm>)

- MOUNFORD, Andrew (1997), "Can a Brain Drain be good for Growth in The Source Economy," *Journal of Development Economics*, 53/2: 287-303.
- OROZCO, Manuel (2003), *Worker Remittances: An International Comparion* (Multilateral Investment Fund of the Inter-American Development Bank Working Paper <http://www.chicagofed.org>)
- O'NEIL, Kevin (2003), *Brain Drain or Gain: The Case of Taiwan* (Migration policy Institute, <http://www.migrationinformation.org>)
- ÖZDEN, Çağlar / SCHIFF, Maurice (2005), *International Migration, remittances and the brain drain* (Washington D.C. The World Bank).
- RATHA, Dilip (2003), "Worker's Remittances: An Important and Stable Source of External Development Finance," Washington DC :*Global Development Finance 2003*, World Bank) 157-175.
- SAXENIAN, Anna L. (2002), *Local and Global Networks of Immigrant Professionals in Silicon Valley* (Public Policy Institute of California).
- STALKER, Peter (2000), *Workers Without Frontiers* (International Labour Organization).
- REGETS, Mark C, (2001), *Research and Policy Issues in Highly Skilled International Migration:A Perspective with data from United States* (Born-Germany IZA: Discussion Papers Series No:366, Institute for Study of Labor).
- WICKRAMASEKARA, Piyasiri (2003), *Policy Responses to Skilled Migration: Retention, Return and Circulation*, International Migration Program Report (Geneva: International Labour Office).